

СРПСКИ
МОЛИТВЕНИК

СПОМЕНИЦА
МИЛАНУ РЕШЕТАРУ



СРПСКИ МОЛИТВЕНИК. СПОМЕНИЦА МИЛАНУ РЕШЕТАРУ
1512–1942–2012



ACADEMIA SCIENTIARVM ET ARTIVM SERBICA

SECTIO LINGVISTICA AC LITTERARIA

FVNDATIO „GEORGIVS ZEČEVIĆ“ AD CYRILLICI ABECEDARII VSVM
TVENDVM AVGENDVMQVE

EVCHOLOGION SERBICVM
MEMORIAE MILAN REŠETAR
1512–1942–2012

Acceptum in Sectionis linguisticae ac litterariae conventu x,
qui habebatur die xxvii mensis Decembris, anno mmxvi,
auctoribus Predrag Piper et Jasmina Grković-Major,
illis Academiae sodalibus

Ediderunt

JASMINA GRKOVIĆ-MAJOR

VIKTOR SAVIĆ

BELGRADI

MMXVI

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

ФОНД „ЂОРЂЕ ЗЕЧЕВИЋ“ ЗА УНАПРЕЂЕЊЕ И ЗАШТИТУ
ЋИРИЛИЧКОГ ПИСМА

СРПСКИ МОЛИТВЕНИК
СПОМЕНИЦА МИЛАНУ РЕШЕТАРУ
1512–1942–2012

Примљено на X скупу Одељења језика и књижевности,
од 27. децембра 2016. године, на основу реферата академика
Предрага Пипера и академика Јасмине Грковић-Мејџор

Уредници
ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЏОР
ВИКТОР САВИЋ

БЕОГРАД
2016



Meunier

Милан Решетар (Фото: САНУ–Ф 270)

МИЛАН РЕШЕТАР

МИЛАН РЕШЕТАР КАО ДИЈАЛЕКТОЛОГ

1. Српска дијалектологија, као и многе друге дисциплине, свој почетак дугује Вуку Караџићу, неуморном путнику који је, записујући казивања својих информатора, бележио и језичке особине, писао о српским дијалектима, усавршавајући постепено њихову класификацију. После Вука, у ери размаха и успона науке о језику, дијалектологију код Срба и Хрвата карактерише стагнација, јер Ђура Даничић и Ватрослав Јагић, двојица највећих у другој половини XIX stoleћа, нису били дијалектолози. Даничић је, додуше, оставио *Разлике између језика српскога и хрватскога*, у којима је, методолошки погрешно, актуелно стање у штокавштини поредио са језиком старих писаца чакаваца. Почетак двадесетог века доноси богату компензацију за пропуштено, јер су готово у исто време на дијалектолошку сцену ступила два будућа великана науке о народним говорима: већ зрели учени Милан Решетар, ерудита и полиглота, неприкосновени ауторитет у више научних дисциплина, и млађани Александар Белић, „централна личност наше дијалектолошке науке“¹ водећи српски лингвиста прве половине XX века.

2. О значају дијалектологије као научне дисциплине бар код Срба довољно говори податак да су двојица највећих наших лингвиста, Александар Белић, члан свих словенских академија наука, и његов најдаровитији и најплоднији ученик Павле Ивић, члан осам, међу којима Америчке, Бечке, Српске и Руске, били првенствено дијалектолози и историчари језика, у чему им се, и по вокацији и по дometима, придружује гласовити Дубровчанин. Захваљујући пре свега овој тројци, а и њиховим следбеницима, прошло столеће се сматра златним веком српске дијалектологије.²

3. Историја се постарала да Александра Белића и Милана Решетара вежу посебне нити. Захваљујући првенствено, безмало искључиво њима двојици, прва декада XX stoleћа остаје упамћена као најплодотворније време српске и хрватске дијалектологије уопште. Најважније резултате, по правилу обимних теренских истраживања објављивали су готово истовремено, с тим да је знатно старији Решетар податке на терену почео прикупљати нешто раније. Статус неприкосновеног приоритета дијалектологија,

и то у оном теренском, најважнијем пољу делања, у кругу њиховог интересовања баштинила је релативно кратко: код Белића прву деценију бриљантне наставно-научне каријере, а код Решетара сам крај XIX и почетак XX века.

Ако је сусрет Страхинића Бана и Стариша дервиша оцењен као најлепши људски сусрет у књижевности, онда је сусрет Александра Белића и Милана Решетара у дијалектологији најкориснији и најплодотворнији сусрет у једној важној језичкој научној дисциплини. Када је 1900. године светлост дана угледала, на немачком језику штампана, Решетарова књига *Српскохрватски акценати јужнозайадних говора*³, њен аутор је имао 40 година, а Белић петнаест мање када је годину дана касније започео славodobитна истраживања говорног комплекса источне и јужне Србије. Прва деценија XX века остаће упамћена по драгоценој и плодотворној полемици двојице великана, чија ће, покатакд жустра размена мишљења око разних, по правилу крупних питања српске и хрватске дијалектологије водити сталним помацима, неретко крупним корацима у науци о народним говорима. Ванредно је поучна та њихова полемика, темељена искључиво на научним, стручним основама, покадшто и оштра и бескомпромисна, али увек академска, господска размена мишљења, сучељавање различитих погледа на статус, порекло, еволуцију чињеничног стања. Обојицу

¹ Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*, Нови Сад (Матица српска), 1956, 9.

² „Из најмање три разлога. Као прво, почетком овог stoleћа дошло је до дефинитивног утемељења ове научне дисциплине у српској лингвистици, и то у оној форми која је у пуној мери значила адекватан прикључак најсавременијим истраживачким стремљењима тога ранга посматраним у европским и светским размерама. Као друго, у неговању и развоју ове дисциплине током целог 20. века узимали су учешћа, у већој или мањој мери, најпознатији наши лингвистички посленици тога времена. И као треће, остварени резултати – и квантитетом и квалитетом – увелико надмашују оно што је у наведеном раздобљу остварено код нас у главнини других србистичких и уопште лингвистичких дисциплина“ (Милан Драгичевић, Слободан Реметић, *Српска дијалектологија на почетку XXI века*, Филозофско-филолошке науке на почетку 21. вијека – проблеми и правци развоја, Зборник радова са научног скупа, Научни скупови књ. 2, Бања Лука (Филозофски факултет у Бањој Луци), 2001, 143).

³ Milan Rešetar, *Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten*, Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkancommission. Linguistische Abteilung, I, Südslavische Dialektstudien, Heft I, Wien 1900, 4^o, 222 ступца.

је красила спремност да, у контексту неспорних аргумената у рукама друге стране, одустају од раније заступаних мишљења, или, како Драгољуб Петровић подсећа да се Белић „често враћао ранијим темама, упорно заступао своја уверења, али и од њих с лакоћом одустајао пред силом јачих аргумената“⁴ Исти епитети пристајали би и Милану Решетару и захваљујући управо тим врлинама великих полемичара могао је Павле Ивић поводом Белићевог рада *Zum heutigen Stande der serbokroatischen Dialektologie*, објављеног 1910. године, написати: „Овај рад представља завршетак и круну дискусије која је трајала од 1905. год. Очевидан је велики напредак према Белићевим првобитним схватањима. Може се рећи да су концепције у науци о класификацији наших дијалеката еволуирале од 1905. до 1910. више него у целом ранијем или целом каснијем периоду“⁵ У тој славној декади српске и хрватске дијалектологије наука је, између осталог, из Решетарових руку, опет на немачком језику, добила још два обимна дела: *Штокавски дијалекат*⁶ и *Српскохрватске колоније у јужној Италији*.⁷

4. Милан Решетар се у науку о језику уписао капиталним остварењима и пионирским корацима у неким областима дијалектологије. Интензивним теренским истраживањима угледни Дубровчанин се, по налогу Балканске комисије Аустријске академије наука, бавио између 1897. и 1907. године, а резултате тих испитивања објављивао је углавном у издању Балканске комисије и у часопису *Archiv für slavische Philologie*. Његов завидни дијалектолошки опус чини више тематских блокова. Први чине углавном обимни прилози, радови монографског карактера и обима, који доприносе стицању представе о штокавском дијалекатском мозаику. На том пољу Решетар потписује и пионирске подухвате синтетског карактера и озбиљне доприносе у упознавању штокавских оаза у дијаспори. Друго поље интересовања великог научника тиче се веома сложеног питања границе чакавског и штокавског наречја. Изузетан је Решетаров учинак у домену историјске дијалектологије, где челна места држе дефинитивни докази о изворном новоштокавском ијекавском профилу дубровачкога говора и становишта о пореклу шумадијско-војвођанског дијалекта.

5. Сами крај XIX века обележио је *Српскохрватски акценат југозападних говора*⁸, „дело које је отворило нове видике“⁹, дотад најобимнији и најзначајнији рад из домена дијалекатске акцентуације. Читаоца у уводном делу монографије

чека преглед дотадашње оскудне литературе о прозодијским приликама у штокавштини и углавном успешан покушај одређивања типова и степена новоштокавског преношења, идентификовања путева настанка новоштокавске политике. Тежиште рада је на систематском поређењу акценатских прилика у говорима Дубровника, Прчања и Озринића са Вуковим и Даничићевим акцентом, уз неретке драгоцене опсервације везане за прилике у другим штокавским говорним типовима (Пјешивци, Посавина, источна Босна и др.). И из данашње перспективе гледано, мора се одати признање добром одбору говорних идиома за поређење. На једној страни дубровачки, новоштокавски говор херцеговачко-крајишког дијалекатског типа, а на другој типични представник архаичног зетско-сјеничког дијалекатског комплекса, са стањем блиским старосрпском, тзв. изходном двоакценатском инвентару, полазишту каснијег новоштокавског преношења, процеса неједнако оствареног у штокавском говорном мозаику. Упознавање са приликама на простору данашње Црне Горе, пре свега у говору прчањских католика, аутору је значајно проширило видике, указујући на релативизацију судова о оштрој граници између чакавштине и штокавштине, успостављаној понајвише управо на прозодијској оси, јер се испоставило да је стар(иј)а акцентуација иманентна и неким штокавским идиомима. У методолошком поступку око обраде грађе уочљив је значајан позитивни искорак у односу на Даничића, оверен, између осталог, срећнијим опредељењем за излагање акценатских прилика код глагола¹⁰ по временима, односно глаголским облицима (инфинитив, аорист, радни глаголски придев, трпни глаголски придев, презент, императив, прилог времена садашњег, имперфекат) а не по врстама. Монографију у којој предњаче врлине нису мимоишле

⁴ Драгољуб Петровић, *Дијалектолошка истраживања Александра Белића (Поводом изласка из штампе његових Изабраних дела)*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XLIV/1–2 (2001), 239.

⁵ Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика*, 40.

⁶ Milan Rešetar, *Der štokavischen Dialekt*, Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkancommission. Linguistische Abteilung, VIII, Südslavische Dialektstudien, Heft IV, Wien 1907, 4°, 320 стубаца (са две карте).

⁷ Milan Rešetar, *Die serbokroatischen Kolonien Südtaliens Dialekt*, Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkancommission. Linguistische Abteilung, IX, Südslavische Dialektstudien, Heft V, Wien 1911, 4°, 402 ступца.

⁸ Milan Rešetar, *Die serbokroatische Betonung*.

⁹ Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика*, 37.

¹⁰ Milan Rešetar, *Die serbokroatische Betonung*, 154–201.

ни извесне слабости. Са највишег места струке указано је на методолошки промашај око заједничког третирања¹¹ именица мушког и средњег рода,¹² стављања у исту равну типова (*ошџа* и *крило*; *свједок* и *врешено* и сл. Списку слабости се прикључује и одсуство текстова, репрезентативна говора истраживаних подручја.

6. Пригодна намена овога скромног прилога пружа прилику, можда и налог да се укаже на руку мајстора у домену по много чему специфичне и неочекиване појаве. На простору источнобосанског дијалекта, у говору католика Вареша, Фојнице и Крешева Решетару није, наиме, промакла једна прозодијска необичност: појава краткоузлазног акцента на месту очекиваног краткосилазног. Он наводи потврде: *оџје*,¹³ *нишџа*, *вреша*, *брашја*, *сунце*, *оршеви* (Нмн. од *браш* "Schacht"). Не коментарише их („Ich kann aber nicht sagen, in welchem Umfange dies geschieht“), али подсећа на истородне Шурминове потврде из сарајевског говора: *неки*, *некаки*, *некоји*, *никада*, *куш’а*, *тошоски*, *нешјак*, *јешина* („гетина“), *вешки*, *највешћ*.¹⁴ Са истом појавом на истом терену суочиће се и Далибор Брозовић пет и по деценија касније, прикупљајући језичку грађу за своју докторску дисертацију. Био је у недоумици да ли у Фојници чује *брашја*, *јарца*, *ирешље*, *нишџа* „али кад сам то чуо и од других испитаника и видео, да је и Решетар те исте или сличне ријечи нашао у Фојници, морао сам вјеровати своме уху. Појава је чак и шири него што је чуо Решетар“.¹⁵ Иста појава уочена је и у говору височких муслимана.¹⁶ У резултате дијалекатске интерференције, односно утицаја иноверних суседа, носилаца источнобосанског дијалекта, на говор Срба, најупутније је књижити тај „хиперузлазни или секундарни узлазни акценат“, који Џевад Јахић налази „и у српским говорима у рогатичком крају и на Гласинцу“.¹⁷ Несумњиво је истородног порекла ова појава у околини Угљевика.¹⁸ Павлу Ивићу су то „генетички нејасни примери са ` уместо ` на првом слогу (*шума*, *слушћ*)“.¹⁹ Показало се, међутим, да на подручју источнобосанског дијалекта има идиома у којима није истрвена опозиција између двају старих кратких акцената у примерима типа *око* : *шума*, што је у говору муслимана Кладња и суседног села Плаховића довело до формирања шесточланог прозодијског система.²⁰

7. Догађај у науци у доба појављивања свакако је представљао Решетаров *Штокавски дијалекат*,²¹ дело које се понајвише темељи на резултатима ауторових теренских истраживања

предузиманих нарочито у Црној Гори, затим у Боки, Босни и Херцеговини (највише дуж линије Неретва – Босна), те местимично по Славонији и северној Хрватској. Говори на простору Србије, укључујући и простор њених данашњих двеју покрајина, остали су изван домаћаја Решетарових дијалектолошких екскурзија. Терен Босне и Херцеговине је у том погледу имао још једну врсту предности. Писању дела захтевног наслова претходила је, наиме, израда првог квестионара за прикупљање језичке грађе на терену.²² Првенац ове врсте код нас садржи 150 питања, међу којима предњаче она синтетског карактера, замишљена и формулисана тако да обавештавају о више језичких особина. Највише их је из домена фонетике и морфологије, а знатно мање из области прозодије, синтаксе и лексике. Мањкавости и недостаци овога пионирског подухвата, предузетог пре Решетарових теренских

¹¹ *Ишџо*, 40–84.

¹² Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика*, 58.

¹³ Акцентоване дијалекатске потврде у раду се, из техничких разлога, дају ћирилицом.

¹⁴ Milan Rešetar, *Die serbokroatische Betonung*, 27.

¹⁵ Dalibor Brozović, *Govor u dolini rijeke Fojnice*, Bosanskohercegovački diјalektološki zbornik X (2012), 344.

¹⁶ Naila Valjevac, *Govor visočkih Muslimana (akcenat i fonetika)*, Bosanskohercegovački diјalektološki zbornik IV (1983), 301.

¹⁷ Dževad Jahić, *Ijekavskoštakavski govori istočne Bosne*, Bosanskohercegovački diјalektološki zbornik VIII (2002), 188.

¹⁸ Веселина Ђуркин, *Лексика Угљевика и Забрђа*, Сомбор (Универзитет у Новом Саду, Педагошки факултет у Сомбору), 2006, 13.

¹⁹ Narečja, *Jezik srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, Enciklopedija Jugoslavije, Zagreb (Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“), 1988, 73 (Dalibor Brozović, Pavle Ivić).

²⁰ О томе: Слободан Реметић, *О шесточланом прозодијском систему у говору Кладња и околине*, Живот и дело академика Павла Ивића. Зборник радова са трећег међународног научног скупа Живот и дело академика Павла Ивића, Суботица – Нови Сад – Београд 2004, 651–660; Слободан Реметић, *Прозодијске одлике босанско-херцеговачких јовора*, Годишњак за српски језик и књижевност XXII/9, Ниш (Филозофски факултет у Нишу) 2009, 445–452. – Мишљење да стари кратки узлазни акценат и стари кратки силазни нису изједначени ни у претходно наведеним крајевима, пре свега у простору између Криваје и Босне и у сливу Фојнице, где је прво и засведочена појава, верификовано је изричитом изјавом и признањем Далибор Брозовић у дискусији поводом реферата Слободана Реметића, *Прозодијске одлике босанско-херцеговачких јовора*, поднетог на међународном научном скупу „Језик у Босни и Херцеговини“, који је, у организацији Института за језик у Сарајеву и Института за источноевропске и оријенталне студије у Ослу, одржан у Сарајеву септембра 2003. године. Испоставило се, дакле, да је међу дијалектолозима од реномеа ову појаву први уочио управо Милан Решетар.

²¹ Milan Rešetar, *Der štokavischen Dialekt*.

²² Milan Rešetar, *Pitaња o govoru prostoga naroda. Izdala Direkcija bos.-herc. zemaljskog muzeja*, Sarajevo 1897, 1–22.

испитивања, у пуној су корелацији са степеном тадашње (не)обавештености о приликама на терену. Квестионар је попуњавала локална интелигенција по насељима Босне и Херцеговине, из чега произилази и лако уочљива разлика у квалитету, прецизности записивања и поузданости материјала добијеног из руку ученог Дубровчанина и дијалектолошком послу невичних аматера. Подаци добијени из руку локалне интелигенције нису ни акцентовани, док је Решетарова грађа по правилу у складу са оценом да је он у домену акцентуације „веома поуздан, јер његово музикално и извјежбано ухо добро разликује и најмање нијансе мелодије гласа“.²³ О значају упитника по коме су аматери прикупљали податке из свога локалног говора прави суд је изрекао најмеродавнији да то учини: „Ова брошура задржава значај као наш први дијалектолошки квестионар и као сведочанство о стању науке у доба кад је настала“.²⁴ Уз Ивићеву оцену домета једног пионирског подухвата само опаска да иза корпуса питања и њиховог методолошког устројства свакако стоји свест његовог састављача о степену језичке компетентности оних који треба да га попуњавају на терену. Уза све то још само подсећање да су та питања „састављена пре него што се Решетар потпуније упознао на лицу места са дијалекатском проблематиком“.²⁵

8. Први део књиге, интониран полемиком са Белићем, посвећен је груписању српско-хрватских дијалеката. Замерке млађем колеги не баштине увек статус научне утемељености. Пребацује му се изостављање кајкавштине из српско-хрватског дијалекатског, односно језичког корпуса, чакавско порекло штокавских икаваца, оспорава се теза по којој је шумадијско-војвођански дијалекат настао мешавином аутохтоне екавице и са стране (из источне Босне) унете икавице. Белићу се посебно замера негирање прелазног карактера призренско-тимочке дијалекатске зоне. Решетару је сметало и давање статуса посебне јединице косовско-ресавском дијалекту. Са највишег места струке већ је примећено да су „замерке неједнаке оправданости: има случајева где Решетар није добро разумео Белића, понегде је упао у противречности (случај косовско-ресавског дијалекта), а с друге стране Белић је доцније сам одустао од неких својих схватања, овде критикованих“.²⁶ Уз примерену опаску да „Решетарово груписање штокавских говора не значи напредак према Белићевом из 1905“ Ивић на истом месту не пропушта прилику да нагласи да је „полемика која је овде почела била ванредно плодна за нашу дијалектологију“.

9. Решетар, да се подсетимо, штокавске дијалекте дели на две групе: на западну и на источну (косовско-ресавску), али, у складу са својим познавањем прилика на терену, усредсређује се на западну, коју дели на два подручја: западно-штокавско (с изузетком зетског), називајући га „херцеговачко-сријемским“ или северозападним дијалектом, и зетско или југозападно подручје (без дубровачког). У подели северозападних дијалеката, због испреплетаности прилика на томе широком простору, не влада се према судбини јата, односно јекавском, екавском, икавском изговору. У посебну, трећу групу северозападних дијалеката издвајају се икавски идиоми на западу подручја у средњој и северној Далмацији, Хрватском Приморју, Лици и у западним зонама Босне и Херцеговине.

10. Степен испитаности српског и хрватског дијалекатског комплекса није тада пружао упориште за прецизно представљање било које важније језичке особине, за повлачење било које дефинитивне изоглосе. Студија не оскудева местима врло сиромашног корпуса потврда за важну језичку особину, а и то неретко прати изостанак информације о месту бележења уочене појаве. Судбина јата, традиционално један од најважнијих стубова дијалекатске диференцијације, чини централно, грађом најбогатије и најзначајније, најбоље обрађено поглавље књиге.²⁷ И поред тога што „остале партије“, по речима у изразу пословично одмереног, научног ауторитета, „носе често печат случајног“, стоји и Ивићев крајњи суд: „У сваком случају овај рад који је у своје време значао огроман напредак у науци, задржаће своју вредност као илустрација тадашњег стања науке и као реперториј проблема“.²⁸ Каснија истраживања донеће податке који изоштравају представу о дијалекатском комплексу, мозаику босанскохерцеговачког простора. Најозбиљније корекције у том домену време ће донети управо у домену рефлекса јата, ареала шћакавизма и прозодијске стварности.

²³ Mirko Deanović, *Milan Rešetar 1. II. 1860. – 14. I. 1942*, *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti za godine 1946–1948*, knj. 54 (1949), 347 (некролог). – Несумњиво изврстан слухиста, свестан значаја владања и том страном језичких чињеница, као наставник српскохрватског језика, „увео је и новост учења акцента, а пазео је особито на чистоћу и дух језика и настојао је, да му ђаци што боље упознају повијест језика и књижевности“ (*Исшо*, 342).

²⁴ Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика*, 37.

²⁵ *Исшо*, 37.

²⁶ *Исшо*, 39.

²⁷ Milan Rešetar, *Der štokavischen Dialekt*, 59–90.

²⁸ Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика*, 39.

11. Ослањање на податке добијене из руку тадашње локалне босанске интелигенције по-влачило је за собом, показало се, две врсте мањкавости: а) изостанак података релевантних за стицање дијалекатске слике испитиваног краја; б) навођење података сумњиве веродостојности. Са данашњим приликама на терену неретко је у колизији и везивање поједених диференцијалних дијалекатских црта за припаднике католичке и мухамеданске вероисповести.

12. Свођење африката на један пар (*h-h*) бележи се у муслиманским и католичким идиомима;²⁹ а данас се зна „да се највећа компактна зона губљења тврдих африката код Срба протеже од околине Какња [...], од десне обале ријеке Босне па преко височког краја до Сарајевског поља, Средњег и, изгледа, све до рубова Нишићке висоравни“;³⁰ *Mutatis mutandis* су и прилике у вези са везивањем шћакавизма за говоре муслимана и католика: „Diese *šća*–Sprecher sind abenso wie die *i*–Sprecher Katholiken oder (in Bosnien und der Herzegovina) auch Muhammedaner, aber keine Orthodoxen“. Усамљени појединачни шћакавизми могу се код православца срести где су они у наглашеној мањини и где као такви местимично говоре „wie die Muhammedaner“. Опаска се илуструје неакцентованим ликом „*zviždati* in Drecelj (Kladan)“;³¹ несумњиво добијеним из руку локалне интелигенције. Сто година касније, када је говорна интерференција, у контексту неупоредиво снажније флукуације живља тамошње вишеконфесионалне области (успостављање школског система, успон привредних активности и др.) ни у Горњем ни у Доњем Дрецељу, где је снимљено близу сто сати везаног говора изузетно поузданих информатора, шћакавизам тога домета није потврђен. Аутор ових редова сумња да би се *звизжџаи* могло чути и у говору муслимана околних села. Данас је, међутим, познато да постаје компактна, неретко простране, зоне Срба шћакаваца, потомака досељеника из старе Херцеговине, изворних ијекаваца штокаваца који ће „у новом окружењу временом постати шћакавци ијекавци или, пак, шћакавци икавци. Ови први покривају највећи дио некадашње Височке нахије“;³² Најширег маха и најдубљег понирања су у зеничком и какањском крају, где се говори: *шћа̂й̂, шћене̂, љ̂р̂ишћ̂, љ̂шћ̂а̂й̂, љ̂ишћ̂а̂й̂, м̂д̂жћ̂ан̂и̂, зв̂и̂жћ̂и̂* и сл.³³ Обимна језичка грађа прикупљена у говору лица која су у последњем рату привремено напустила своја огњишта показује да је „прави шћакавизам у примјерима типа *шћа̂й̂, шћене̂, ушћ̂а̂й̂, љ̂ишћ̂а̂, љ̂од̂ишћ̂е, зв̂и̂жћ̂и̂* право грађанства стекао и у говору височких Срба, а језичка грађа прикупљена ових

година показује да су *шћ̂ен̂а̂д* стигла до Нишићке висоравни“;³⁴ Најновија теренска истраживања, пре свега снимање говора српских избеглица након последњег рата, изнедрила су и податак да „на више мјеста, обично на компактним подручјима, гл. *до̂ћи, љ̂ро̂ћи, за̂ћи, на̂ћи* и сл. имају нејотоване облике презента (и императива и аориста)“. Реч је о потврдама типа: *м̂ом̂ци до̂ј̂у̂, ако љ̂о̂ј̂еш̂, да до̂ј̂д̂е̂, љ̂о̂ј̂ди* и сл., у зеничком и какањском региону, и *до̂ј̂д̂еш̂, да до̂ј̂д̂у̂* и сл. у околини Бугојна.³⁵ Устаљеност оваквих облика у наведеним зонама далеко је од кишобрана Решетарове опаске: „Daß Orthodoxe in diesen Gegenden ebenfalls *najdem* usw. sprechen würden, scheint nicht vorzukommen“;³⁶

13. Решетар икавизам у основи речи на тлу Босне веже за католичке и муслиманске идиоме, а данас се зна за десетине српских икавских села „не само у купрешком и дувањско-ливањском крају него и у области Бугојна“, Доњег Вакуфа, Травника и Јајца,³⁷ што заједно са другим особинама, пре свега шћакавизмом и једним паром африката, намеће једно озбиљно питање: да ли одсуство информације о високим дометима дијалекатске интерференције у говору пространих зона насељених мигрантима носиоцима херцеговачко-крајишког ијекавског новоштокавског дијалекта води закључку да утицај иноверних суседа на говор српског живља још није био тако изразит или сведочи о недостатку података о приликама на терену у доба истраживања Милана Решетара и његових сарадника из редова локалне босанске интелигенције? Да ли је могуће да су тамошњи православни Срби, из колевке несумњиво донете *лије̂й̂у мачку и клије̂шћ̂а* касније, тек након Решетарових испитивања, почели називати: *лије̂й̂а ма̂ћка и клије̂шћ̂а, лије̂й̂а мачка и клије̂шћ̂а, ли̂й̂а мачка и кли̂шћ̂а, ли̂й̂а ма̂ћка и кли̂шћ̂а* и сл.? Коначном одговору на ово питање мораће претходити, сасвим је извесно, озбиљна комплексна истраживања.

²⁹ Milan Rešetar, *Der štokavischen Dialekt*, 131–132.

³⁰ Слободан Реметић, *Босански српски љовори у свје̂т̂љу дијалекатске интерференције (лингвистички и социолингвистички аспекти)*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику LII/1 (2009), 156.

³¹ Milan Rešetar, *Der štokavischen Dialekt*, 135.

³² Слободан Реметић, *Босански српски љовори*, 156.

³³ Слободан Реметић, *О шћакавизму какањских и зеничких Срба*, Јужнословенски филолог LVI/3–4 (2000), 933–934.

³⁴ Слободан Реметић, *Босански српски љовори*, 156.

³⁵ Слободан Реметић, *Босански српски љовори*, 157; Слободан Реметић, *О шћакавизму*, 934–935.

³⁶ Milan Rešetar, *Der štokavischen Dialekt*, 137.

³⁷ Слободан Реметић, *Босански српски љовори*, 154–155.

14. У време Решетарових теренских истраживања није се знало за секундарно Ћ у ликовима типа *мер, меран* (посведочено у Жепчу)³⁸ и у кладанском крају (*мѣр, примѣри, мѣрѣија, мјернѡћа*).³⁹ Да је Решетар у самом Кладњу нашао поузданог сарадника, вероватно би струка тада сазнала да се у говору тамошњих муслимана говори *дијѣше-дијѣша*, односно *дѣше-дѣша*, као што је добро обавештен о дативу једине *ћѣшу* у говору православаца из Зворника,⁴⁰ рубне зоне Бирча, чији говор карактерише систем: *г'јѣше*, ретко *ћѣше*, а по правилу; *ћѣша, ћѣшу, ћѣшом*.⁴¹

15. Познато је да степен испитаности српског дијалекатског комплекса карактерише неуједначеност, за што одговорност сноси више околности. Садржај *Штокавској дијалекти* као да је наговестио дужу временску незаинтересованост управо за српске идиоме на простору Босне и Херцеговине и Хрватске. Иза чињенице да рад на испитивању српских говора у двома западним републикама ни у наше време није имао статус приоритетног задатка добрим делом стоје и последице „организационе структуре проистекле из (кон)федеративног уређења бивше заједничке државе“.⁴² Историја се постарала да Срби у последњој декади минулог столећа привремено напусте простране области у Хрватској и Босни које пре тога нису језички истражене. Струка се нашла пред задатком да испитивањем говора избеглица васпоставља језичке тапије пространих зона на тлу Босне и Хрватске. Скроман степен испитаности западних српских говорних идиома стоји и иза необавештености о дметима дијалекатске интерференције на тим просторима, о ширини и дубини уплива говора иноверних суседа у језички систем Срба, носилаца херцеговачко-крајишког дијалекатског модела.⁴³

16. Амбиција сагледавања штокавског наречја у што ширем контексту одвела је Решетара и у јужну Италију, да у области Молисе, у Кручу, Стифиличу и Мундимитру испитује икавски говор словенске оазе, настале досељавањем са далматинске обале. Пре штампања обимне монографије 1911. године⁴⁴ аутор први извештај о молиском говору објављује 1908. у часопису *Anzeiger der philosophisch-historischen Klasse* бечке Академије наука,⁴⁵ а проширену верзију истог текста године 1907. у дубровачком Срђу.⁴⁶

Његова обимна студија⁴⁷ о резултатима истраживања говора у молишкој области је „не само лингвистички, већ и етнографски и историски рад“.⁴⁸ Сам опис говора темељи се на скромној количини чињеница. Општи утисак

о недовољности језичке грађе само делимично ублажава богата збирка текстова⁴⁹ које је Решетар преузимао од својих претходника или их је сам прикупио на терену. Помало изненађује чињеница да је крајњи резултат несумњиво великог труда угледног стручњака пропраћен Ивићевом опаском да је „упркос доста детаљисаној дискусији лингвистички материјал молиског говора остао недовољно искоришћен за нашу науку. Остали су у сенци главни проблеми: нити је дата продубљенија анализа порекла насељеника, нити су из грађе њиховог говора извучени закључци о дијалекатском стању у првобитној постојбини у часу пресељења“.⁵⁰

Прикупљена језичка грађа сведочи о дубоком и свестраном упливу већинског талијанског окружења у све поре живота и језика молишких икаваца: од поздрављања (углавном на италијанском), именослова до свих сегмената језичке структуре.⁵¹

³⁸ Milan Rešetar, *Der štokavischen Dialekt*, 74.

³⁹ Слободан Реметић, *О још једном незапаженом екавско-јекавском босанском јовору*, Научни састанак слависта у Вукове дане 11/2 (1982), 183.

⁴⁰ Milan Rešetar, *Der štokavischen Dialekt*, 173.

⁴¹ Слободан Реметић, *Босански српски јовори*, 162.

⁴² Слободан Реметић, *Српски дијалекатски комплекси – сљедећи досадашњи истраживањски и даљи задаци*, Српски духовни простор, Зборник радова са научног скупа, Бијељина 29–30. октобар 1998, Бања Лука – Српско Сарајево (Академија наука и умјетности Републике Српске, Научни скупови, књ. 1, Одјељење друштвених наука, књ. 1), 1999, 278.

⁴³ О томе детаљније у: Слободан Реметић, *Босански српски јовори*.

⁴⁴ Milan Rešetar, *Die serbokroatischen Kolonien Südtaliens Dialekt*.

⁴⁵ Milan Rešetar, *Die serbokroatischen Kolonien Südtaliens (Virläufiger Bericht)*, *Anzeiger der phil.-hist. Klasse der Akademie XV* (Wien 1908), 3–17.

⁴⁶ M. Rešetar, *Slavenske kolonije u Italiji*, *Cph/Srd VI/24* (Дубровник 1907), 1105–1127.

⁴⁷ Milan Rešetar, *Die serbokroatischen Kolonien Südtaliens Dialekt*.

⁴⁸ Павле Ивић, *Дијалектолозија српскохрватској језика*, 187.

⁴⁹ Milan Rešetar, *Die serbokroatischen Kolonien Südtaliens Dialekt*, 235–322.

⁵⁰ Павле Ивић, *Дијалектолозија српскохрватској језика*, 188.

⁵¹ „Најприје се је њихов изговор, да тако речем, потаљанчио: када их први пут чујеш говорити, чини ти се да су Талијанци, који слабо умију да говоре нашки! Они наиме не изговарају више, као што ми изговарамо, сваки вокал јасно и потпуно, него неакцентоване вокале, особито ако су при крају ријечи, изговарају слабо и нејасно, тако да се не чује добро, који је баш вокал, често се вокал уопће и не чује; у томе Кручани иду даље од Филичана и Мундимитрана, јер су они у јачој свези са сусједнијем италијанскијем мјестима, па су зато и прихватили талијански изговор више од осталијех, а и примили су гдјекоју талијанску ријеч, за коју су остали још сачували стару славенску“ (M. Rešetar, *Slavenske kolonije u Italiji*, 1121).

17. На одсуству турцизама и присуству оних познатих штокавских иновација (примери типа *дан, масѿ, ѿун, вуна, река* „рекао“, *да* „дао“ и сл.) Решетар закључује да су ти колонисти прешли у Италију крајем, или у другој половини XV века. Аутор је убеђен да су новоштокавски икавци дошли из макарског приморја, искључујући уједно могућност да се њихова колевка налазила на чакавским острвима, као и на копну северно од Цетине, где се, по Решетеровом уверењу, такође говорило чакавски. Ти „чисти икавци“ нису могли доћи ни из јужне („јужно од Неретве“) ијекавске Далмације. Мишљење да су преци молишких икаваца штокаваца живели „близу чакаваца“ заснива се на чињеницама типа *црикѿва, чриво, хижѿа* (кућа), на потврдама *j < *gj (ѿреја, ѿуј); je > ja у зајаѿи; a < ѿ у зали, малин; вѿ- > ва у вазеѿи* (узети); лексичким појединостима (немачке *шкарѿе* уместо *ножице, рехѿар* „судац“), као што словенска терминологија из домена вођарства (лексика у вези са *смоквом, маслином, лозом*) упућује на приморски појас. На макарско приморје упућује и податак да словенски Молижани, што је претходно уочио и др Смодлака, „нити говоре да су Хрвати нити да говоре ‘хрватски’; а да су дошли из сјеверне Далмације, они би сигурно знали за хрватско име, јер му је то стара колијевка“.⁵²

18. Молижани су чисти икавци. Од осталих фонетских особина треба навести чување фонеме /x/ у свим позицијама, звучни парњак *ц* како у домаћим (*сунсе*) тако и посуђеницама (*линсун* „плахта“), прогресивну асимилацију сугласника (*сфиѿи* „свијет“, *сфеѿи* „свет“, *с фѿами* „с вама“), фонеме *ѿ’g’* (< јт, јд: *ѿоѿи* „изаг“). Не треба заборавити ни „драстичне вокалске редукције“ типа *крав* „крава“. Морфологија је поприште чувања старине, утицаја италијанског окружења и чување трагова некадашње близине са чакавцима. Вокатив је изједначен са номинативом (*браѿи*, *боѿи* „брате“, „боже“), локатив с акузативом (*на сфиѿи* „на свијету“, *на руку* „на руци“), сачуван је стари Гмн. (*волов, рук, ѿусак*), нема проширења множине једнословних именица м. р. (*ножи, ѿоѿи*), Д-И-Лмн. код свим именица је на *-ами* (дај *јист волами*, је га *ујиј зубами*, што *јимаш на рукама*?). Италијански утицај стоји и иза губљења средњег рода, који је замењен мушким (*јим* „име“). Дјд. им. ж. р. изједначен је са акузативом (реѿ *моју сесѿру* „реѿи мојој сестри“). Гмн. прид.-зам. деклинације има завршетак *-ихи*, а Д-Л-Имн. *-ими* (до *овихи* људи, с *овими* људами). Аорист је ишчекао, а имперфекат, „сасвим обичан облик“, гради се и од перфективних глагола (јена [један] *дид стари рѿаше*). У 1. и 2. л. мн. чувају

се стари наставци *-хмо, -хѿе (ѿисахмо, ѿисахѿе)*. Радни гл. прилог м. р. у јд. увек се завршава на *-а* или *-ја*: *река, видија, чуја*. Најдубљи уплив интерференције у лексици се подразумева,⁵³ а „синтакса се је прилично одржала непо ремеће на, али има и та по неколико ствари, што нијесу иначе обичне у нашијем штокавскијем говорима: питају без рјечице *ли* а међући скраћене облике на прво мјесто н. пр. *си ѿа видија?*; мјесто *неће да рѿе* итд. говоре *неће рѿе* (без *да*) итд.“⁵⁴

19. Подсећање на прозодијске прилике, с разлогом – на крају. „Али поред тога, што су се у погледу изговора вокалѿ доста поиталијанчили, у једној врло важној ствари остали су прави Славени, то јест у акценту: они наине имају наша два акцента, слаби (узлазни) и јаки (силазни), и то од прилике на истоме мјесту, на којем га имају обично штокавци“.⁵⁵ Решетар се на терену суочио и са честом појавом двоструких акцената, које он обележава „међући знак на оба слога“ (*гѿѿбрѿ, јѿзѿика, жѿенѿ, лѿѿѿим* и сл.). По тој особини Молижани „стоје на оном интересантном степену, гдје старија акцентуација прелази у новију“.⁵⁶ Грађу за *Оѿѿѿесловенски линѿвистѿички аѿѿлас у Кручу* (Acquaviva Collecroce) су 1968. године прикупљали Далибор Брозовић и Бруно Мерици. У фонолошком опису говора⁵⁷ који је, на основу тада прикупљених података, урадио Д. Брозовић, стоји да инвентар прозодема обухвата три акцента: акут;⁵⁸ дугосилазни и краткосилазни и неакцентовану дужину и краткоћу. И шест деценија након Решетаровог теренског рада у Молизама „врло су чести двоструки акценти у разним комбинацијама“ (*сѿѿѿиѿ*⁵⁹, *рѿѿѿѿѿ*),

⁵² M. Rešetar, *Slavenske kolonije u Italiji*, 1114.

⁵³ „Али гдје се најбоље види, под каквим су јаким утјецајем талијанскога језика, то су ријечи и фразе, и ми смо доиста на Приморју узели врло много ријечи из талијанскога језика, али опет тамо их је много, много више! особито за апстрактне појмове имају врло много талијанских ријечи, док су на против за пољодјелство и уопће за тежачки посао, којим се највише баве, сачували готово саме старе славенске ријечи“ (M. Rešetar, *Slavenske kolonije u Italiji*, 1124).

⁵⁴ *Нав. месѿо*.

⁵⁵ *Исѿо*, 1122.

⁵⁶ *Нав. месѿо*.

⁵⁷ *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom*, Sarajevo (Posebna izdanja ANUBiH, knj. IV, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 9), 1981, 393–398.

⁵⁸ Под акутом се у ствари крије генетски дугоузлазни акценат, те је реч о акустичком акуту, будући да је „сваки наглашени дуги узлазни слог акустички акут“ (Josip Lisac, *Hrvatska dijalektologija 1. Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*, Zagreb 2003, 55).

⁵⁹ Потврде, укључујући и акценат, из практичних разлога наводимо у стандардној ћириличној транскрипцији.

У чакавским натрухама у књижевности појединих Дубровчана он је видео резултат опонашања песника далматинских, плод трагања за „вишим стилем“. По њему, најкраће речено, „дубровачки пјесници често су писали што нијесу говорили“, како стоји у Решетаровом писму В. Јагићу из Сплита 18. октобра 1890. године.⁶⁶ Своја чврста уверења о језичкој прошлости роднога града Решетар темељи на језику повеља,⁶⁷ за разлику од Јагића, који се приклања песницима.⁶⁸ О језику свога роднога града и ширег завичаја Решетар, најкраће речено, мисли исто у младости и на самом крају дуге, бриљантне каријере. Круна Решетаровог полустолетног бављења старим (а уз то и савременим) говором роднога града свакако је култна студија *Најстарији дубровачки јовор*,⁶⁹ његова приступна академска беседа, коју је, уместо аутора, спреченог болешћу да допутује у Београд, у Српској краљевској академији 7. марта 1941. године прочитао њен председник Александар Белић. У тексту обима 45 штампаних страна, на који ћемо се још освртати у овоме раду, дат је језгровити сажетак полустолетног континуираног бављења великог научника језиком свога вољенога града.

23. У жучну полемику око питања да ли је први дубровачки језик штокавски или чакавски, а у контексту Миклошичеве теорије, по којој су сви штокавци Срби, а чакавци Хрвати, „са српске стране“ „уплео“ се и 29-годишњи Милан Решетар, као први стручњак који је у јавности правио разлику између језика старе дубровачке поезије и прозе. У задарском *Српском листу* 12. јуна 1889. године он самоуверено пише: „стара писма дубровачке републике и најстарије ствари састављене прозом у Дубровнику у средње доба наше књижевности писане су чисто штокавски, [...] и сами најстарији пјесници пишу штокавски, осим неких чакавских осебина, којим су хтјели да разликују свој пјеснички говор од говора простог пука, а узели из чакавских књига. [...] Дубровчани нијесу никад били чакавци, јер је српски језик дошао у негда романски Дубровник из старог Захумља и старе Травуније, гдје се је увијек само штокавски говорило“.⁷⁰ Да се радило о питањима искључиво научне провенијенције, овакав почетак би са сцене вероватно склонио потребу даљег полемисања, што се, у вртлогу уплетених политичких побуда, па и политичких страсти, неће десити, те ће Решетар оно што је рекао у младости практично дословце поновити и на крају славнога и часнога пута, односно подсетити да се, што је рекао на самом почетку, и то у тексту полемичке природе, ипак „све више

увјеравао о исправности те мисли, јер из сваке студије што сам затим у чисто научне сврхе и са строго научном методом посвећивао проучавању најстаријих дубровачких споменика, – из сваке се је све јасније видјело да се у Дубровнику, пошто се пославенио, није никад говорило чакавски, јер прави дубровачки говор представља у свако доба дубровачка проза а никако дубровачка поезија а нарочито не она из XV и XVI вијека“.⁷¹ Што из стручне необавештености и неупућености у проблематику, што из (не)прозирних мотива политичке природе, на „кривој страни“ су се, дакле, свесно и(ли) несвесно нашли сви опоненти Решетаровом мишљењу. Било је то време активности на окупљању већине штокаваца католика у хрватску нацију, време хомогенизације спроведене добрим делом и уз помоћ прихватања Вуковог језика, „најјачег политичког потеза који је грађански Загреб икада повукао“;⁷² импресивно мудрога решења, иза којег, по речима угледног хрватског језикословца, стоји „натјецање у крајевима за које није било у почетку јасно хоће ли се окупити око ове или оне националне језгре“.⁷³ Међу „крајевима“ са јаком просрпском струјом у то време је предњачио управо Дубровник, у коме, године 1890. „није било ниједног Хрвата“. Те године је „у Дубровнику и његових 14 ‘одломака’ пописано 11.177 житеља, од којих је 10.327 римокатолика, 546 православних, 1 унијат, 225 евангелиста и 79 Јевреја, при чему од њих 9.713 ‘говори у кући’ српски, 716 талијански, 19 словенски, 2 руски, 52 чешки, 6 пољски, 285 немачки и 384 мађарски“.⁷⁴ Изнете чињенице објашњавају

⁶⁶ А годину дана касније он пише у истом тону: „Сви су се пјесници XVI. вијека поводили за двама најстаријима, Ш. Менчетићем и Џ. Држићем, а ова су опет којешта заимали у Марулића, једно да иду за њим и у језику, а друго да се бар доњекле одалече од говора простог пука“ (Милан Решетар, *И ојеш о „чакавићини“ у ојеш а најосе о „чакавићини“ у Дубровнику*, Нова Зета III/1 (Цетиње 1891), 6).

⁶⁷ „Што се најприје ћириличких листина тиче, то се ја све више увјеравам да су оне у главном онако писане како што се је говорило српски баш у самој Дубровнику“ (*Исти*, 4).

⁶⁸ „Док проф. Јагић више вјерује пјесницима него ли листинама, ја више вјерујем листинама него ли пјесницима“ (*Исти*).

⁶⁹ Милан Решетар, *Најстарији дубровачки јовор*, Глас Српске академије наука ССН, Одељење литературе и језика, нова серија 1 (1951), 1–47.

⁷⁰ Милан Решетар, *Најстарији дубровачки јовор*, 6.

⁷¹ *Исти*, 7.

⁷² Павле Ивић, *Српски народ и његов језик*, приредио Милорад Радовановић, Сремски Карловци – Нови Сад (Целокупна дела Павла Ивића V, Издавачка књижевница Зорана Стојановића), 2001, 192.

⁷³ Dalibor Brozović, *Na putovima našeg jezika i nauke o jeziku*, Kolo, n. s. I (CXXI) / 10 (1963), 613.

⁷⁴ Драгољуб Петровић, *Српски језички зајерци*, Београд 2013, 48.

позадину Решетаровог континуираног бављења „решеним питањем“, честог, неретко и екстензивног, на први поглед непотребно до танчина подробног понављања већ практично саопштеног, његовог освртања на ставове и тезе многих учесника у расправама, од анонимних и недораслих озбиљној научној проблематици до истинских научних ауторитета, какав је, примера ради, био „патријарх словенске филологије“.

24. Реагујући на расправу Марцела Кушара из 1889. године,⁷⁵ на прилог активног следбеника хрватске правашке струје, у коме се тврди да је првобитни дубровачки говор био чакавски икавски, Решетар свој текст, у коме је, до танчина прецизно, оспорио практично све Кушарове „чакавизме“, почиње речима: „У лањском програму дубровачке гимназије проф. М. Кушар наштампа расправу, којој је име ‘Чакавске особине у данашњем дубровачком дијалекту’. Ја је одмах радо и помњиво прочитах, али поред ријечи проф. Кушара остах при својој, бива да у Дубровнику нити је било нити има чакавштине“.⁷⁶ На крају расправе, у којој је аргументовано и таксативно побио све Кушарове наводе, Решетар притврђује свој основни суд: „Из овога слиједи даље да доиста садашњи дубровачки дијалекат, не само не поткрепљује мисао да се је у старије доба у Дубровнику говорило чакавски, већ напротив својом чистом штокавштином даје јак аргуменат, који потврђује мисао да се у Дубровнику увијек говорило штокавски – а то сам, уфам, доказао у трећем дијелу своје радње о чакавштини, који ће изаћи у идућој свесци Јагићева архива“.⁷⁷

25. У текстовима по правилу полемичке природе Решетар је убедљиво доказао порекло „пјесничких чакавизама“ у делу дубровачких писаца. „Очевидно је дакле“, пише он, „да су ти пјеснички чакавизми били сасвим необични Дубровчанима што су у доба првих пјесника прозом писали оригиналне ствари, док су их пјесници јако употребљавали, и то је тако чврст закон да нема ни једног пјесника до средине XVI. вијека, па чак ни Гундулића, који не би имао, сад више а сад мање, тих пјесничких чакавизама, као што обрнуто нема ни једног оригиналног прозног саставка, који би их и у најмањој мјери имао. Та велика и начелна разлика међу поезијом и прозом не може апсолутно бити случајна, то јест не може апсолутно бити да су у исто вријеме сви Дубровчани који су ма шта писали прозом сасвим занемаривали те пјесничке чакавизме, а да су их сви пјесници у обилатој мјери употребљавали – та се разлика

не може друкчије тумачити него тако да су само једни писали како су говорили а да други није су, а тада мислим да се ни часом не може бити у двоумици представља ли поезија или проза прави дубровачки говор друге половине XV. вијека и прве половине XVI“.⁷⁸ Исто тако је доказао да писари и преписивачи службених докумената „углавном пишу штокавски зато што се је тако говорило у Дубровнику а не из обзира на сусједне штокавце којима су Дубровчани писали“.⁷⁹ На истом месту Решетар духовито⁸⁰ примећује, пита: „Ако дакле н. пр. чакавског зач нема ни један једини пут у неколико стотина дубровачких оригинала и пријеписа што су писани за 300 година, то је сигуран знак да га није ни један Дубровчанин говорио, па се не може никако вјеровати да су га толики дубровачки писари и преписивачи за тако дуго вријеме савјесно сакривали а да се није ни једном од њих ни један пут измакло то чакавско зач што су га Дубровчани тобоже говорили а Менчетић и Држић чак тако често писали!“⁸¹ Овој бриљантној елаборацији проблема у целини додајем личну сумњу да је Ватрослав Јагић из само научних побуда код Шишка Менчетића и Џоре Држића стављао знак једнакости између језика којим су писали и језика којим су говорили.

26. На крају осврта на Решетарово бављење језиком роднога града – подсећање на необичну судбину текста његове приступне академске беседе, пре свега њенога краја, који је верно пренет у Годишњаку СКА,⁸² где су штампани њени одабрани изводи, док је у тексту беседе штампане у целини,⁸³ из прозирних разлога, изостављен тај „спорни“, завршни, а у ствари најважнији пасус, чији садржај најпластичније дочарава позадину толиког интересовања за тему беседе, односно

⁷⁵ М. Kušar, *Čakavske osobine u današnjem dubrovačkom dijalektu*, Program č. k. velikog državnog gimnazija u Dubrovniku za školsku godinu 1888–9 (Dubrovnik 1890), 3–7.

⁷⁶ Милан Решетар, *Чакавштина у Дубровнику*, Нова Зета II/11 (Цетиње 1890), 3.

⁷⁷ *Истио*, 37–38.

⁷⁸ Милан Решетар, *Најстарији дубровачки говор*, 25.

⁷⁹ *Истио*, 8.

⁸⁰ Решетар је елегантно и духовито побијао мишљења и истинских ауторитета о учешћу чакаваца већ при стварању словенског народног насеља Дубровника, теорију о досељавању чакавске компоненте на тај терен. Доносиоци чакавског говора из Далмације по Вајану су, нпр., били трговци, по Белићу – поморци и рибари, а по Хенрику Барићу – радници и занатлије. По некима (Јагић, Ившић) чакавци су дубровачки староседеоци (Милан Решетар, *Најстарији дубровачки говор*, 37–45).

⁸¹ *Истио*, 8.

⁸² *Годишњак СКА I* за 1940 (1941), 189.

⁸³ Милан Решетар, *Најстарији дубровачки говор*.

истраживање појединаца на теорији о чакавској основи језика Дубровачке републике. Године 2004. поново је објављен аутентични завршетак те чувене расправе: „Ја (...) још увијек тврдим, као што сам тврдио пред 50 година, да се у Дубровнику није никада говорило, ни у њему цијелом ни у једном његовом дијелу далматинским чакавско-икавским говором него увијек само херцеговачким штокавско-јекавским. Из те објективне констатације ја сада не изводим никаквих даљих закључака, јер су мени Срби и Хрвати *један* народ под *два* имена, па ја зато нећу никако рећи да се у Дубровнику није говорило хрватски него српски, али кому су Срби и Хрвати *два* народа, тај ће морати признати да је Дубровник по језику увијек био српски“.⁸⁴

27. Решетарови судови о старом дубровачком говору сасвим су, најкраће речено, у складу са резултатима истраживања дубровачкога говора на синхроној равни, овереним, између осталог, трудом његовог професора Пере Будманија⁸⁵ и не тако давно објављеним обимним *Рјечником дубровачког јовора*.⁸⁶ Захваљујући труду агилних Дубровчана одавно се зна за континуитет новоштокавског ијекавског дијалекта у Дубровнику и његовој околини. Зна се и да се „говори Дубровачког приморја издвајају врло изразитим цртама од свога херцеговачког залеђа“ и да „највише специфичности има говор самог града Дубровника и суседног Цавтата“.⁸⁷ Зна се и то да иза многих, углавном најважнијих особености, диференцијалних у односу на копнено залеђе, стоји вишевековни утицај идиома романске провенијенције, због чега се те црте називају адријатизмима. Ради се о особинама познатим приморским чакавским али и штокавским говорима, о појавама као што су: скраћивање дугог вокалног *р* (*цр̑ква*, *кр̑в*); изговор дугог *а* као *а°* (*ја°*, *хра°на*); финално *-м* > *-н* у наставцима (*л̑д̑ан*, *р̑к̑н*); продирање *ј* на место сонанта *љ* (*ује*, *боје*); група *шк* (< *чк*) у случајевима типа *машка*, *дубровашки* и сл.⁸⁸

28. Милан Решетар је струку озбиљно задужио и доприносом у расправама око решавања једног од највећих проблема српске историјске дијалектологије, односно о пореклу шумадијско-војвођанског дијалекта. Више пута, а и са највишег места, излазило се са мишљењем да је реч о резултату мешавине чисто екавске компоненте (косовско-ресавског дијалекта) с ијекавском или икавском. Ијекавска теорија рано је напуштена, док појава вокала *и* на месту гласа *ћ* у неким фонетским ситуацијама

и морфолошким категоријама стоји иза дугог заступане хипотезе о мешавини с икавцима. Икавске теорије деценијама се држао и Александар Белић, убеђен да су икавци на подручје Србије дошли из источне Босне, која је својевремено била икавска.⁸⁹ Истраживање на таквом мишљењу темељило се, показало се, и на погрешној перцепцији, односно идентификовању незамењеног јата (вредности *е*) вокалом *и*.⁹⁰ Са Белићевим мишљењем није се сагласио Решетар, који је у србијанско-војвођанским икавизмима препознао резултате аналошких уопштавања и фонетског процеса, односно гласовне асимилације, посебно апострофирајући случајеве типа *сија̑и*, *трија̑и*.⁹¹ Решетарову теорију прихватају П. Ивић и И. Поповић, с тим да је Ивић методолошки боље поставља поткрепљујући је и резултатима до којих се дошло након полемике двојице великана.⁹² Управо накнадна теренска истраживања, обележена и

⁸⁴ Мирослав Пантић, *Присјуйна академијска беседа Милана Решетара о најстаријем дубровачком јовору и њен (необјављени) завршетак*, Живот и дело академика Павла Ивића. Зборник радова са трећег међународног научног скупа Живот и дело академика Павла Ивића, Суботица – Нови Сад – Београд 2004, 32.

⁸⁵ Pero Budmani, *Dubrovački dijalekat, kako se sada govori*, Rad JAZU LXV (1883), 155–179.

⁸⁶ Михаило Бојанић, Растислава Тривунац, *Рјечник дубровачког јовора*, Српски дијалектолошки зборник XLIX (2002), стр. 458. – У уводном делу књиге (стр. 9) стоји: „Говор Дубровника је штокавски ијекавски са карактеристичном мелодиозношћу, условљеном акцентом, дужином слога и бојом изговорених гласова. Припада четвороакценатском систему са изразитом тенденцијом помјерања акцента према почетку ријечи, чему подлијежу и позајмице из других језика, углавном из латинског или директно из италијанског, па се говори: *ре̑ублика*, *ба̑рака*, *А̑мерика*, *Ба̑лоња*, *бе̑леца*, *а̑фѐра*“.

⁸⁷ Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика*, 138.

⁸⁸ Нав. мјесто.

⁸⁹ А. И. Белић, *Диалектологическая карта сербского языка*, Отдельный оттиск из „Сборника по славяновѣдѣнію“ II, 1905 (Санктпетербургъ 1906), 39–40; *Штокавски дијалекти*, Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка IV (ур. Ст. Станојевић), Загреб (Библиографски завод), 1929, 1076 (А. Белић); А. Белић, *Периодизација српскохрватског језика*, Јужнословенски филолог XXIII (1958), 9–10.

⁹⁰ А. И. Белић, *Диалектологическая карта*, 39–40. О томе, са историјом проблема, детаљније у Слободан Реметић, *О незамењеном јайу и икавизмима у јоворима северозападне Србије*, Српски дијалектолошки зборник XXVII (1981), посебно: 60–68; 78–85.

⁹¹ О томе: М. Rešetar, *Zur Frage über die Gruppierung der serbokroatischen Dialekte*, Archiv für slavische Philologie XXX (1908), 615–618; М. Rešetar, *Slavenske kolonije u Italiji*, 14–17, 68.

⁹² О томе у више Ивићевих радова, а најтемељитије у: Павле Ивић, *О неким проблемима наше историјске дијалектологије*, Јужнословенски филолог XXI (1955–1956), 106–121, прештампано у: Павле Ивић, *Изабрани оједи III. Из српско-хрватске дијалектологије*, Ниш, Просвета, 1991, 81–121).

вредним открићима и изненађењима, донела су необориве потврде исправности Решетаровог (и Ивићевог) мишљења. Показало се, између осталог, да је међуречје Дрине и Босне одувек било ијекавско, а откриће (на тлу северозападне Србије) простране области фонолошке индивидуалности старогласа *ћ* у основи речи, са практично свим икавизмима шумадијско-војвођанског типа, отклонило је све сумње у аутохтони развитак тога дијалекта.⁹³

29. За имена двојице великана везани су практично и почеци српске дијалекатске лексикографије. Свест о значају лексичког блага, о полисемичности добро одабраних лексема на најбољи начин је оверена завршним поглављима њихових великих студија. Александар Белић је у регистру на крају чувених *Дијалеката источне и јужне Србије* на 110 стубаца донео 6209 речи, корпус зналачки одабраних чињеница, „искористив (чак и као полазна основа) за азбучник будућег, обједињујућег дијалекатског речника призренско-тимочких говора“.⁹⁴ *Lexikalische Eigentümlichkeiten štokavischer Mundarten*, последње, III поглавље *Штокавској дијалекта*, обима 93 ступца, доноси богату збирку речи из народа, које је Решетар прикупио на терену или, пак, преузео из већ постојећих извора. „Лексичку грађу, коју је ту сабрао, Т. Маретић уноси у *Рјечник Академије* (почевши од слова М)“.⁹⁵ О његовом односу према овом сегменту језичке структуре сведочи и завршних шездесетак стубаца студије *Српскохрватске колоније у јужној Италији*. Штета је што пракса са регистрима, односно избором лексичких чињеница, није постала верни пратилац дијалектолошких прегнућа бар већине српских и хрватских дијалектолога.

30. Милан Решетар, ерудита и полиглота, неприкосновени ауторитет у више језичких дисциплина, оставио је, најкраће речено, дубок траг (и) у српској (и хрватској) дијалектологији. Крупним словима у струку се уписао и по опредељењу да се најчешће бави крупним темама, синтезама када за њих није било довољно претходних појединачних истраживања. Његови радови носили су печат догађаја у дотичној научној области. Испитивање акценатских система у најархаичнијем (прчањски) и најпрогресивнијем (дубровачки) штокавском идиому бацило је ново светло на однос чакавског и штокавског наречја. За Решетара је везан и пионирски напор око утврђивања границе између штокавског и чакавског наречја. Изузетан је допринос угледног Дубровчанина у домену историјске дијалектологије. Време је потврдило исправност Решетарових полазишта око генезе шумадијско-војвођанског дијалекта, а његови судови о језичкој прошлости Дубровника сматрају се коначним. У више него успешном доказивању о искључиво штокавској визури језика роднога града, у полемици са савременицима, у дискусији дугој пола столећа, уверљиво је оспорио мишљење и најугледнијих ауторитета, међу којима и поставке В. Јагића, А. Белића, А. Вајана, С. Ившића, Х. Барића и др. Почетак XX столећа остаје упамћен и по изузетно плодној и конструктивној размени мишљења М. Решетара и А. Белића о важним питањима савремене и историјске српске (и хрватске) дијалектологије. Захваљујући тој, по много чему поучној полемици двојице великана, концепција о класификацији српских и хрватских дијалеката унапредовала је од 1905. до 1910. године више него у целом ранијем или целом каснијем периоду.

⁹³ О томе, са релевантном литературом о целом проблему детаљно у: Слободан Реметић, *О незамењеном јайцу*, нарочито: 60–68.

⁹⁴ Недељко Богдановић, *Лексика у Белићевим Дијалектима источне и јужне Србије*, Годишњак за српски језик XXVI/13, Ниш, Филозофски факултет у Нишу, 2013, 105.

⁹⁵ Mirko Deanović, *Milan Rešetar*, 346.